

ЈОВАН ПУРИЋ

КУЛТУРА У СВЕТЛОСТИ ИКОНЕ СВЕТОГА САВЕ

У амбијенту јудеохришћанске културе и кирилометодијевске традиције формира се икона Светог Саве. Она је сведочанство његове духовне борбе у којој је, пре свега, превазишао све расцепе између сакралног и профаног, и сва распадања и осредњости културе. Она је израз Вере као Предања, култа као благодарствене свете Службе. Кроз њу видимо стваралачку синтезу Вере и културе једнога народа. Празнична икона нас обавезује да пригодно слово упутимо онима који изражавају љубав кроз пажњу, слушање и памћење. А то сте ви даме и господо, који сте носиоци племениности, господства и културе Немањића, која је уткана у ову престоницу европске културе. Нека би и ово слово било допринос идења у сусрет прославе која је почела вечерашњом службом у Цркви и овом свечаном академијом. Јер, све што се догодило у мистичној матици небоземног живота, а то је Црква, дело је Светог Саве који је нас Дрветом живота увео у Царство Небеско.

Светост његове иконе нас обавезује на озбиљност и одговорност проналажења корена светосавске културе. Однос Светог Саве према Божијој Мудрости одредио је рађање духовне културе. Његов универзитет била је Света Гора, где је ушао у матицу живота. У том Источнику богопознања и човекопознања као стваралац био је визионар савременог Универзитета и Матице српске. И дан данас савремене генерације се надахњују духовним стваралаштвом Светог Саве. Исконска жеђ за знањем је уткана у човека, има своје порекло у самом стварању света и човека. То свечовечанско искуство и сазнање пронео је кроз себе млади боготражитељ Растко и познао себе у Христу као инок Сава, као Свети Сава. Кроз Њега је савладао сву палост, зло и смрт. Пронео је кроз себе адамовску

муку зарађивања хлеба у зноју лица свога. Зато кличе у своме слову о мукама:

... И пре смрти бива мртав.
И пре суда сам се усуђује,
пре бескрајне муке, са собом сам мучен од очајања...

Овим речима Свети Сава изражава нарушену хармонију и целовитост човека од стране греха с једне стране, а с друге стране сведочи вековно мноштво знања, које као да задаје муке и бриге, по речи премудрог Соломона.

Упознати духовну методичку сазнања света и човека, уз етичност научног приступа јесте: „почетак мудрости, а то је страх Божији”. Зато се он моли за стваралаштво, следећим речима:

О, Божанственом вишњом прмудрошћу испуни ми ум...
подај крепост и знање, реч и разум,
да Ти од твога твоје принесем...

И заиста, Господ му је на молитвени вапај подарио мудрост која тече из уста Божијих. Свети Сава је испунио Закон Божији, којим је задобио светост. Познато је да никакво научно истраживање није могуће без методологије. Свети Сава је савладао методологију духовног живота која је услов његовог стваралаштва. Између осталог, истакнимо социјално-психолошку природу везе знања и љубави, коју је формулисао апостол Павле: „... сви имамо знање, али знање надима, а љубав изграђује” (I. Кор. 8.1). Свети Сава је задобио способност жртвене љубави – разумне и постојане, Љубави која умножава меру Добра и човекољубља. Без љубави којом задобијамо најлепше дарове Духа разума, ниједна култура не може опстати, поготову цивилизација која је у кризи.

Основна покретачка сила његовог бића и његовог стваралаштва била је Личност Господа Исуса Христа. О томе говори његова молитвеност, коју су описали његови биографи. Међутим, у овом тренутку треба да се сетимо поруке Светог Саве из Жичке беседе: „Браћо и чеда, као прво вас молим, положимо сву наду своју у Бога, држимо се, пре свега, праве Вере Његове.” То значи за нас да се чувамо сујевеља, јереси, раскола и међусобног раздора. Не стидећи се своје Вере православне, можемо сведочити Светосавље пред Европом без комплекса ниже вредности, јер савремени човек тежи духовном животу чији је сведок сами Свети Сава.

Богословље Светог Саве је простор молитвеног ћутања, оно је небеска афирмација и позитивни став. Може се подједнако

изговарати и речју и ћутањем. Свети Сава је, пре свега, молитвена и богослужбена личност. Из његовог дубоког молитвеног сасуда тече његово богословље и стваралаштво. Зато је то сведочанство – повеља и темељ наше српске културе. То је теологија једноречја, а не култура и стваралаштво противуречења. Зато је он за нас увек савремен, увек актуелан јер је стваралац. И заиста, нема краја неисцрпном изучавању његове личности и дела, јер нас он води Извору живота. О томе сведоче његове речи:

... наш ум да буде на небесима у гледању,
на красотама рајским,
у становима вечним, на анђелским зборовима
у зборовима онде...

При крају овог уводног слова о култури у светлости Иконе Светог Саве и њеној иконичности, треба још једанпут следеће нагласити. Христос је Духом Светим васпоставио Његову икону у човеку. Сам дар Духа Светога утиснут у самој људској природи печатом подобија Сина, догађа се да човек заиста буде икона Божија. Другим речима, благодат дарује божански печат, а практиковање врлина утискује у нас својства Божије иконе. Зато трагање за људским лицем Бога од стране Светог Саве налази истиниту икону Љубави Божије, и за нас он постаје света икона. Дар слободe стваралаштва и културе дошао је до врхунца све лепоте живљења и красоте нашег постојања у „Православљу српског стила и искуства”, које је по речима Оца Јустина за нас Светосавље.

Љубав је сама икона Божија Светог Саве, јер је у светлости Прволика Божијег засијао. Његовим посредством својим сопственим очима можемо се дивити Лепоти Божијој, која је засијала преко иконе Светог Саве. Та љубав траје у времену и простору и оставља трагове у историји. То сведочи култура ових војвођанских простора. То господство Немањића, између осталих димензија раније хришћанске културе, препознатљиво је и ишчитава се данас у разним облицима врлине, које треба открити у равницама и у овој новосадској градској средини.

Благодарећи Вашој љубави и пажњи, препознајемо тему иконе Светог Саве настале у својеврсном културном амбијенту, где се у начелу култура као таква превазилази. То превазилажење културе у светлости иконе Светог Саве у оквиру свете Службе јесте и нада да ће се у светлости „Осмог Невечерњег Дана” превазићи и рукотворена икона, не само Светог Саве, него ће се преобразити целокупна култура као таква.

Истина будуће стварности већ се предокуша и заиста можемо да кажемо да ће се целокупна култура преобразити, и овим ставом отварам други део излагања о хришћанској култури у Светлости Иконе Христове.

Почео бих овај део мишљу Виктора Бичкова: „Могућа је синтеза основних карактеристика источне грчко-римске културе према којој је логика историјског развоја усмеравала јелинизам. Ова синтеза која је значила активно превазилажење културе античког света на новом нивоу, заправо је и почела да се остварује у оквирима хришћанског јелинизма.”

Иако је хришћанска уметност у много чему блиска антици, ипак је чињеница да је она од самог свог почетка себи поставила један нов задатак, а то је учинила због тога што Хришћанство има сасвим другачији поглед на свет и човека. Реч је о увођењу новог стила у уметности, новој тематици и њиховом облачењу у нове облике. На првом месту је било од посебне важности да се на иконама прикаже духовни садржај, односно да се пред гледаоца изнесе она небеска стварност која се не види телесним него духовним очима. Једном речју, „са појавом новог човека појављује се и нови образ који му одговара. – „Хришћанство гради свој сопствени принцип живота, своје сопствено светозрење, свој топствени стил” у уметности. Насупрот античком погледу на живот и облицима уметничког изражавања који му одговарају, појављује се другачије поимање уметности, другачије уметничко виђење које прекида са оним на коме је почивала уметност античког света.” У израду тог новог хришћанског стила, као што правилно закључује В. Н. Лазарев, били су уложени сви стваралачки напори хришћанских уметника.

Из горе изложеног се види да је по православном трезвеноумљу икона, а то значи и култура, неодвојива од Литургије, то јест органски је са њом повезана, испуњена је светошћу и саставни је део литургијске тајне. Дакле, литургијски садржај је један од главних садржаја православне хришћанске иконографије. Уколико би се култура одвојила од Литургије, она би тада изгубила свој свештени карактер, позив и мисао. Као што свету икону као култни предмет не можемо разумети ван Литургије, тако исто ни културу не можемо разумети ако је одвојимо од Литургије, јер Литургија је њен животни простор. Света икона је утемељена на Христу и сва је усмерена Христовим путем. Њен циљ је, по речима преподобног Јустина Поповића, да што више божанског унесе и оствари у човеку и свету око човека; другим речима: да оваплоти Бога у човеку и свету.

Другачије речено, „када је истинита, култура, настала из култа, враћа се на своје литургијске корене. У својој суштини, она је

потрага за јединственом неопходношћу која ће је извести из њених сопствених граница”. Православну – хришћанску културу бисмо могли окарактерисати као *црквену културу*, јер она има духовне корене, садржај и димензије. Свети Василије Велики је изнео свеправославно мишљење по којем у човеку постоји пламена и урођена жеља за лепим. Међутим, лепота у литургијском живопису је духовна лепота, а не телесна. То и јесте разлог што у православној (= византијској) уметности влада категорија узвишеног, и у њој је све јасно, једноставно, богодолично и човекодолично.

У православној хришћанској култури Дух Свети је њен унутарњи *покрејтач* и динамична чињеница, и због тога је православна хришћанска иконографија богословска уметност. Истинска култура је незамислива без утицаја Светога Духа, а духовна слобода је немогућа изван културе која органски израста из култа и из богослужења, сачувавши дубоко јединство са њим. Управо је слобода најзрелији плод културе, и то плод хришћанске и у суштини европске културе, чији је носилац Црква.

Имајући у виду богооткривену истину да је човек створен по лику Божијем, и да је личносна *икона* Живога и Тројичнога Бога, тада слободно можемо рећи да је „земаљска култура икона Царства Небеског”. Неопходно је поменути да је *икона* у развоју православне хришћанске културе одиграла и игра значајну улогу јер је она савршено оваплоћење естетског. Међутим, потребно је рећи да иако је Хришћанство најузвишенији израз културе, јер је реч о новом и – најсавршенијем култу, новом начину богослужења живом Богу и општења са Њим, ипак постоји суштинска разлика између световне и Црквене уметности. Црквену уметност, за разлику од световне уметности, одликује светост и присуство нетварних Божијих енергија у духовном пресаздавању и обликовању тварнога света. Управо се у томе и састоји суштинска разлика између православне – хришћанске уметности с једне стране, и световне уметности, с друге. „Духовна уметност не подражава ни природу, ни материјални свет, ни произвољне ликове из људске маште, него ствари које припадају царству духа, служећи се при том сакралним и симболичним формама и мистичким бојама. Она није извештачена и уображена, него једноставна и смерна. Не служи људским страстима, него Богу. Није индивидуална, него свечовечанска, јер није вођена личним, субјективним склоностима, или световним укусом свога доба, него Предањем и Божанском благодати. Византија је пример једне такве уметности.”

Још ћемо рећи и то да је „мисао Отаца једна грандиозна филозофија стварања. Она је много више од оправдања културе.

Када буде служила у Царству Небеском, култура је та која ће оправдати историју, човека и његов свештенички позив у свету”.

Као што је правилно примећено од стране православних истраживача, „култура је коришћена за проповед Јеванђеља, премда није увек била прихватана као органски елеменат хришћанске духовности”. С друге стране, тешкоћа је у самој природи културе. Принцип на којем је заснована грчко-римска култура је савршена форма у границама коначног времена, што је потпуно супротно идеји бесконачног, Откривењу. Не прихватајући смрт која погађа и њу саму, она не прихвата ни оно што је трансцендира, опире се *есхаџиону* и затвара у ток историје. Међутим, „обличје овога света пролази”, и треба пазити да се не праве идоли, да се не падне у илузију „земаљских рајева”, чак ни у утопију да се Црква поистовети са Царством Божијим.

Православље је одувек имало позитиван став према култури, или боље речено, култура је прожета Хришћанством и без њега она је незамислива и била би мртва. Чувена је мисао Јустина Мученика и Философа да све оно што је од било кога прелепо, припада нама хришћанима. Заиста је тачна Јустинова примедба када се има у виду чињеница да је Хришћанство при свом ходу пригрлило елементе са којима се срело и обликовало их својом мишљу и снагом. Тако је хришћанска уметност позајмила хеленске и оријенталне елементе, обликовала их и уклопила у своју материју да би се развила. Отуда у уметности Православља туђи елементи нису остали недирнути, онакви какви су нађени у својој природи, него су отеловљени у хагиографију тек онда кад су духовним рођењем променили стил и структуру. Дакле, православни хришћански уметници, иако су се у свом раду користили античким уметничким наслеђем, ипак су у трагању за новим уметничким исказима свему томе давали једну потпуно нову садржину, продуховљеност, нов мисао и све су прилагођавали служењу хришћанској вери, хришћанском погледу на свет и човековом спасењу.

У том смислу, по православном поимању, васцели човеков живот, а то значи и култура, требало би да има своју основу на догматском учењу и да се на том учењу темељи, то јест потребно је да Православље постане правоживље јер, како дивно каже Свети Григорије Нисијски, хришћанство је огледало природе Божије.

У наставку истичемо да је православна (црквена) иконографија неодвојива од догматског учења Православне Цркве и да управо због тога она изражава одређене богооткривене истине; Ликови Светих на *иконама* су слике једног другачијег света од овоземаљског, пролазног, трулежног и смртног света који сав у злу лежи. Ликови Светих на православним *свешћим иконама* узносе и узводе

човека иконопоштоваоца у тај духовни и небески свет, док западна *умейносѝ* оставља човека у овом земаљском свету безнадежног и безоријентисаног.

Једном речју, западна религиозна уметност је до краја захваћена духом овога света (= секуларизацијом), док је православна свештена уметност у ствари католичанска, општесветска, а не индивидуалистичка и усконационална, уметност која је сва прожета нетварним Божијим енергијама и неодвојива је од црквеног, саборног и богослужбеног живота.

Слажемо се са мишљењем Павла Евдокимова, када он говорићи о култури карактеристично примећује да култура, ограничена каква јесте, продире у ствари и бића све до Божије мисли о њима, до откривања *логоса* бића и њихове преображене форме. *Икона* у томе успева, али се смешта ван културе као „слика водила”, јер садржи непосредну визију, отворена врата ка „осмом Дану”.

Али, овде ћемо још додати да „само православни култ рађа православну културу”, и да је без знања Светога Предања и патристике немогуће разумети европску културу. И зато је незамисливо да онај који не познаје Божије Откровење, које је изражено у Светом Предању и Светом Писму, које је уствари кључ културе и ко хоће да ишчита хришћанску, православну, српску, свесловенску културу, он треба да познаје Свето Писмо и Свето Предање, а то је немогуће без Светих отаца.

Нека би дао Бог да идемо у том правцу да очувамо меру живота, ону коју су задобили Свети оци и Свети Сава, меру између вере, културе и живота, између науке, богословља и уметности. Тешкоће нашег времена нису условљене само процесима промене друштвеног уређења него и непоколебљивим ауторитетом науке, културе и књижевности. Тек када се обрате истинским изворима моћи ће да васпоставе своје погажено достојанство. Не треба се удаљавати од општег културног процеса – као што је очување Светосавског (Косовског) Завета стални процес – увек осмишљавајући место и улогу националне културе.

Нека би дао Господ да мудро узајамно радимо на Доброти, Истини и Лепоти.

Пре него што завршимо са словом о Светлости од Светога Саве, треба нагласити да је код њега знање од Светлости, а не Светлост од знања, а то потврђује уместо закључка поменуто слово:

Похитајте, браћо,
и с љубављу сачувајте заповести моје
да рајских радости истинити наследници будемо

и достојни Славе небеске светлости
коју нам доликује у Господа молити.

Не оне Светлости што на Истоку исходи
и на Западу заходи,
што с временом окончава
и што се наиласком ноћи одељује,
коју заједно са животињама видимо.

Но молимо Светлости
коју видети можемо с једним анђелима,
којој ни почетак не почињен
ни крај не ишчезава.*

---

* Светосавска беседа изговорена 26. јануара 2017. године у Свечаној сали Матице српске, у Новом Саду.